

15. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918*. Bd. XIII.
16. *Erinnerungsblätter des Infanterie-Regiments Nr. 360*. Donat. (1930). Kremen.
17. Fernow, Frh. v. Schrötter. (1930). *Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 17. Während der Kriegsjahre 1917/18, Teil 3*. Oldenburg i. O., Berlin.
18. Franzmeyer, F. & Schumacher, J. & Stienen, R. (1929). *Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 255 im Weltkriege 1914–1918*. Oldenburg-Berlin.
19. Geiseler, E. (1929). *Das Infanterie-Regiment Nr. 409*. Zeulenroda.
20. *Geschichte des königlichpreussische Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 31*. (1927). Zeulenroda.
21. Gruen, E. & Hechler, P. *Das preussische Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 6 im Weltkriege 1914–18*. Glogau-Breslau, O. D.
22. Heintz, H. (1930). *Regimentsgeschichte: Das Kgl. Sächsische Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 133*. Dresden.
23. Hornbach, M. (1920). *Das Landwehr-Infanterie-Regiment Nr. 29 im Kriege 1914–1918*. Koeln.
24. Jaeneke, W. & Voss, K. (1929). *Das RIR 250 im Weltkrieg*. Hannover.
25. Kestrer, H. (1924). *Geschichte des Königlich Sächsischen Reserve-Infanterie-Regiments 242*. Zittau.
26. Koppe, P. (1926). *Die Geschichte des Kgl. Sächs. Reserve-Infanterie-Regiments Nr. 241*. Dresden.

27. Meierborn, O. & Goebel, W. (1930). *RIR 251*. Zeulenroda.
28. Österreichische Staatsarchiv-Kriegsarchiv.
29. *Oesterreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918*. (1936). Bd. VI. Wien.
30. Pankraz, H. (1931). *Das K. B. Landsturm-Infanterie-Regiment Nr. 2*. Muenchen.
31. Pflugbeil, F. (1929). *Das Königlich-Sächsische Infanterie-Regiment Nr. 474*. Dresden.
32. Rauert, H. (1922). *R. 332*. Sorau.
33. Reiss, A. (1938). *Geschichte des R.I.R. 249*. Mannheim.
34. *Sanitätsbericht über die Verluste des Deutschen Heer im Weltkrieg 1914–1918* (1938). Bd. II. B.
35. *Sanitätsbericht über die Verluste des Deutschen Heer im Weltkrieg 1914–1918* (1939). Bd. III. B.
36. Staatsarchiv Bayern. Geheime Hausarchiv
37. Strube, M. (1934). *Die Abwehrschlacht Krewo-Smorgon von 19. bis 26. Juli 1917*. Wissen und Wehr, 11, 791.
38. Tondera, A. (1938). *Das Infanterie-Regiment Nr. 353*. Zeulenroda.
39. Winzer, R. (1927). *Das Kgl. Sächs. Reserve-Infanterie-Regiment Nr. 243 im Weltkrieg 1914/1918*. Dresden.

Надійшла до редколегії 08.07.19

S. Nelipovich, PhD
Russian Association of WW1 historians, Society 'Russia-Poland'

RUSSIAN ARMY IN 1917: FROM THE IMPERIAL WAR TO THE SOLDIER PEACE

This paper analyzes the actions of the Russian army in the final year of the fightings on the Eastern Front of the First World War. This paper demonstrates that the Russian army in 1917 was undergoing violent internal processes, caused by the desire of various political forces to seize and retain power. The army involvement in the political struggle was steadily increasing and by autumn 1917 it had become an influential political force capable to play independently a decisive role in changing society (the Kornilov affair, the October Revolution in big cities and small communities). The paper concludes that the leadership of the Russian army was unable to achieve success at the front, even with a numerical superiority over the enemy's troops and at the cost of huge losses. At the same time, pacifist sentiments and the desire to end the war by any mean spread among the Russian soldiers. These moods were one of the most important factors contributing to the success of the October Revolution in November 1917 and the rapid conclusion of the Brest Peace in March 1918.

Keywords: First World War, Eastern Front, February Revolution, October Revolution, Brest-Litovsk Peace.

УДК 94(100):327.54:341.67
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.142.7>

В. Павленко, канд. іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОБЛЕМА НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ ПІД ЧАС І ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ"

Здійснено аналіз процесу становлення й розвитку режиму нерозповсюдження ядерної зброї, який автор пропонує умовно поділити на три етапи. Перший – 1945–1968 рр. – це той час, коли намагання зупинити чи загальмувати процес поширення ядерної зброї були марними. Другий етап – 1968–1995 рр. – закладання основ режиму нерозповсюдження у "Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї" від 1 липня 1968 р. Третій етап розпочався у 1995 р. і дав поштовх наростанню нових ризиків і загроз "режиму". Звернено увагу на те, що сам "Договір нерозповсюдження ядерної зброї" ділить держави-учасниці на дві категорії – ядерні і неядерні, а сам "Договір" у 1995 р. було продовжено на невизначений термін. Це сприяло зміцненню світової безпеки та призвело до позитивних змін у міжнародних відносинах.

Проаналізовано ряд конференцій, на яких було досягнуто згоди щодо підписання Підсумкового документу, де вперше було названо поіменно держави, що не є членами "Договору нерозповсюдження ядерної зброї", а також містився заклик до Індії, Ізраїлю та Пакистану приєднатися до нього у статусі держав, що не володіють ядерною зброєю. VIII конференція відбулася з 3 по 28 травня 2010 р., на ній було підписано документ, що містить 64 рекомендації, які мали бути виконані до 2015 р. – досить скромний, але позитивний результат.

Наголошено, що ДНЯЗ беззаперечно став найбільш універсальним міжнародним договором, хоча в ньому і є слабкі місця й це змушує численні комісії з питань нерозповсюдження звертати на це увагу. Зроблено висновок, що МАГАТЕ – це єдина у світі універсальна міжнародна організація, яка служить цілям мирного використання ядерної енергії, але при цьому підкреслено, що цей орган є скоріше технічним і не може давати політичної оцінки діяльності цієї чи іншої держави. Автор стверджує, що сучасний стан режиму нерозповсюдження, загалом викликає стурбованість і неоднозначні оцінки і для подолання кризи міжнародного режиму нерозповсюдження треба шукати шляхи до більш універсальних домовленостей між країнами.

Ключові слова: нерозповсюдження, ядерна зброя, ДНЯЗ, міжнародний режим, роззброєння, безпека.

Постановка проблеми. Сучасна система міжнародних відносин багато в чому базується на режимі нерозповсюдження ядерної зброї й політиці щодо підтримки, такого режиму. Зрозуміло, що поширення ядерної зброї становить велику загрозу світовій безпеці. Ця проблема з кожним днем набуває нових форм і несе серйозну небезпеку. Тому й не дивно, що питання ядерного нерозповсюдження займає одне з найважливіших місць у системі глобальних проблем сучасності, а від успішного вирішення проблеми нерозповсюдження за-

лежить не лише безпека у світі в XXI ст., але й, значною мірою, структура системи міжнародних відносин.

Аналіз джерел і публікацій. Широка наукова дискусія щодо міжнародних режимів бере свій початок із спеціального випуску журналу "Міжнародні організації" ("International Organizations") 1982 р., у якому професор Стенфордського університету і відомий учений-міжнародник С. Краснер запропонував своє бачення визначення міжнародних режимів, що й дотепер вважається найбільш популярною та вживаною версією. На його думку, міжнародний режим – це "набір явних чи

ймовірних принципів, норм, правил і процедур прийняття рішень, навколо яких обертаються очікування акторів у конкретно визначеній сфері міжнародних відносин" [1, с. 186]. У сучасній науковій літературі існує ряд оригінальних визначень із цієї теми. Західні науковці трактують міжнародний режим як сукупність узгоджених міжнародних норм, правил і процедур для регулювання всіх сфер, чи як спосіб регулювання наддержавних і міжнародних відносин як прийняття правил і процедур і створення відповідних інститутів. У Росії більшості учених розглядають міжнародний режим дещо інакше. Так, П. Циганков наголошує на неформальній стороні міжнародних режимів. На його думку це "сукупність інститутів, характеристик і механізмів, що не мають відповідного юридичного оформлення, але здатні виконувати покладені на них завдання" [7, с. 78]. До того ж, науковець підкреслює, що саме теорія міжнародних відносин сформувала визначення міжнародного режиму, який у свою чергу конкретизує поняття "система" [7, с. 78]. Такої позиції дотримується й доктор історичних наук В. Батюк, який також говорить про наявність міжнародного режиму лише в тому випадку, якщо правила й норми справді впливають на поведінку суб'єкта міжнародних відносин [3, с. 5].

Постановка завдання. Проаналізувати процес становлення й розвитку режиму нерозповсюдження ядерної зброї, з'ясувати перспективи його розвитку та можливого реформування в умовах трансформації системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто наголосити, що Міжнародний режим нерозповсюдження ядерної зброї (МРНЯЗ) – це система сформованих норм, правил і процедур, а також міжнародних договорів, інститутів за участі ядерних і неядерних держав і недержавних акторів, метою яких є запобігання горизонтального та вертикального розповсюдження ядерної зброї (ЯЗ), сприяння ядерному роззброєнню й обміну мирними ядерними технологіями, скорочення існуючих запасів ЯЗ, і в перспективі повна відмова від неї. Однак, небезпека поширення такої зброї не вичерпує себе, і найближчим часом її загроза не стане меншою. Для усунення небезпеки безсумнівно необхідний міжнародний підхід. Саме ця обставина зумовила те, що за своїм характером МРНЯЗ став глобальним і близьким до універсального за кількістю його учасників. Тому вдосконалення контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї у сучасних умовах є одним із найбільш важливих напрямів діяльності міжнародного співтовариства, що забезпечують стабільність міждержавних відносин.

Основне завдання нерозповсюдження реалізується через заходи, що можна звести до трьох груп: експортного контролю, контролю за існуючими озброєннями й компенсаторських гарантій безпеки, що надаються державам, які відмовляються від володіння ЗМЗ. А вже сам режим нерозповсюдження ядерної зброї було сформовано в епоху конфронтації двох супердержав і в основному за їхніх спільних зусиль. На початку головною проблемою і, водночас, каменем спотикання режиму стало недопущення "вертикального" розповсюдження, тобто гонки ядерного озброєння США і СРСР, від чого залежала доля розповсюдження і "горизонтального" (по регіонах світу).

Сам процес становлення й розвитку режиму нерозповсюдження ядерної зброї автор пропонує умовно поділити на три етапи. Перший (1945–1968) характеризується марними намаганнями зупинити чи загальмувати

розповсюдження ядерної зброї в умовах протистояння й інтенсивного нарощування ядерних арсеналів. Другий (1968–1995) відзначився зародженням основ режиму нерозповсюдження ЯЗ, що були закладені у "Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї" (ДНЯЗ) від 01.07.1968 р. [4]. Цей документ є найбільш всеосяжною й універсальною угодою в напрямку контролю над озброєннями, оскільки учасниками Договору стали всі світові держави, крім Індії, Ізраїлю, КНДР і Пакистану. До того ж, ДНЯЗ юридично зобов'язує п'ять офіційних ядерних держав (ЯОД) прагнути до нерозповсюдження зброї масового знищення та до роззброєння. У цей же час 1970–1980-ті рр. вирізняються двома позитивними напрямками в розвитку режиму нерозповсюдження. Очевидним стало те, що у світі мав відбутися перерозподіл політичних сил під впливом інтенсивного ядерного роззброєння. Це означало термінове опрацювання й реалізацію так званого "правила нерозповсюдження", яке експерти Стокгольмського інституту миру назвали "правилом перехідного періоду від часткового роззброєння світу до повністю роззброєного" [2, с. 228]. Це передбачало відмову неядерних країн від спроб придбання ЯЗ, а ядерні – мали б заморозити свої арсенали, із перспективою їхньої ліквідації. Третій етап, що розпочався після безтермінового подовження ДНЯЗ у 1995 р. і триває досі, дав поштовх наростанню нових ризиків і загроз режиму, зумовлених вирішенням ряду питань: трансформація геополітики міжнародних відносин поставила перед світовою спільнотою нові виклики, необхідність детального перегляду й доповнень основних положень Договору.

Режим нерозповсюдження ядерної зброї належить до "змішаного типу", включаючи в себе ДНЯЗ, міжнародні організації, менш формалізовані домовленості й неформальні обговорення на конференціях із розгляду дії Договору. Для кращого функціонування до режиму нерозповсюдження залучено Раду безпеки ООН, що відповідає за експортний контроль (ЕК), ядерне роззброєння, ядерну енергетику, тісно пов'язана із питаннями заборони хімічної й біологічної зброї та режимом контролю над ракетними технологіями (РКРТ). Сам ДНЯЗ, який поділяє держави-учасниці на дві категорії – ядерні і неядерні, набув чинності 5.03.1970 р. і спочатку мав термін дії 25 років. На конференції країн-учасниць із розгляду та подовження терміну дії Договору, що проходила в Нью-Йорку з 17.04. по 12.05.1995 р., його дію було подовжено на невизначений термін, зробивши безтерміновим. Ця конференція стала триумфом дипломатії ядерних держав.

Безтермінове подовження ДНЯЗ поклато кінець 25-ти річному періоду невизначеності щодо його майбутнього та сприяло зміцненню світової безпеки й позитивним змінам у міжнародних відносинах загалом.

Також, досить успішно відбулася у Нью-Йорку VI конференція (з 24.04. по 20.05.2000 р.), у якій брали участь 157 держав-членів Договору із 187. Крім того, що ця конференція була першою після безтермінового й безумовного подовження ДНЯЗ, вона також стала першою, яка мала мандат щодо посилення оглядового процесу. Одним із головних і найуспішніших її звершень стало досягнення згоди щодо підписання Підсумкового документу. Так, у ньому вперше було названо поіменно держави, що не є членами ДНЯЗ, а також містився заклик до Індії, Ізраїлю та Пакистану приєднатися до Договору, як держав, що не володіють ядерною зброєю. У свою чергу, ядерні держави взяли на себе зобов'язання у сфері ядерного роззброєння. Однак, аналізуючи

цей Підсумковий документ прийнятий на форумі, варто звернути увагу і на те, що вже тоді результати виконання повноважень Договору за п'ятирічний період давали перші сигнали про зародження регресу в напрямі ядерного нерозповсюдження.

VII оглядова конференція, яка відбулася в Нью-Йорку 2–27.05.2005 р. виявилася досить контроверсійною за результатами, унаслідок протиріч і глибинних розбіжностей у підходах учасників щодо прийняття Підсумкового документу й запам'яталася гострою критикою політики ядерних держав і вимогами надати посилення гарантії безпеки неядерним державам. Більшість учасників виступали за збереження права на ядерну діяльність у мирних цілях і продовженні політичного діалогу з КНДР та Іраном. У підсумку конференція не змогла реалізувати свій мандат і розробити суттєві рекомендації з ряду питань [5, с. 9–17]. Учасники цього "форуму", як зазначав один із передових експертів у галузі ядерного нерозповсюдження У. Поттер, не посприяли вирішенню й без того важливих моментів навколо питання КНДР. Статус Північної Кореї в ДНЯЗ так і залишився невизначеним, що посприяло проведенню Пхеньяном (09.10.2006) першого випробування ядерного вибухового пристрою, тим самим продемонструвавши ядерний потенціал країни, а вже 25.05.2009 р. – другого випробування, що підтвердило статус КНДР, як де-факто ядерної держави. Таким чином, конференція 2005 р. не принесла чітких результатів, і стала лише, як зазначив У. Поттер: "погано продуманою сумішшю фарсу і трагедії, зіграної акторами без натхнення, при слабкій режисурі і надто очікуваним фіналом" [6, с. 95].

Наступна VIII конференція відбулася 03–28.05.2010 р. Наслідком численних взаємних компромісів стало прийняття Підсумкового документу, що складався із 64-х рекомендацій (дій), які планувалось виконати до 2015 р. Додатком слугувала домовленість, що стосувалася створення на Близькому Сході зони вільної від зброї масового знищення й засобів її доставки. Конференція завершилась досить скромним, однак позитивним результатом. Напередодні наступної оглядової конференції 2015 р. уже було проведено три засідання Підготовчого комітету (Препком), кожне із яких продовжувалося по два тижні. Перший Препком проходив у Відні (30.04.–11.05.2012 р.) і не маючи будь-яких важливих досягнень дав лише поштовх для подальшої роботи. Другий Підготовчий комітет відбувся 22.04.–03.05.2013 р. у Женеві й ознаменувався демаршем делегації Єгипту, яка посеред засідання покинула зал. А загалом, друга половина 2013 р. характеризується важливими позитивними тенденціями в політиці нерозповсюдження. Такі реалії були, насамперед, пов'язані з рішенням керівництва Ірану ввійти в конструктивний діалог із Сполученими Штатами, європейською трійкою (Велика Британія, Франція, Німеччина), Росією і КНР із приводу дипломатичного вирішення ряду питань навколо ядерної програми цієї країни. Ці прагнення мали сприяти виходу країни з-під режиму санкцій СБ ООН і зниженню напруги. Важливою подією в цей час стало рішення Сирії відмовитися від власного арсеналу хімічної зброї й передати його для знищення міжнародним силам. Не дивно, що навіть в умовах загострення ситуації на міжнародній арені внаслідок агресивних дій Росії щодо України на початку 2014 р., механізм щорічних зустрічей "ядерної П'ятірки" було збережено. Так, ще 18–19.04.2013 р. у Женеві відбулась зустріч п'яти ядерних країн-учасниць ДНЯЗ, із метою подальшого розвит-

ку результатів конференцій країн "ядерної П'ятірки", що відбулися у Лондоні в 2009 р., у Парижі в 2011 р. і у Вашингтоні в 2012 р. "П'ятірка" провела огляд прогресивних наслідків досягнутих у напрямі виконання домовленостей, яких було досягнуто на оглядовій конференції Договору в 2010 р., і продовжила обговорення питань щодо нерозповсюдження [4]. П'яту конференцію "П'ятірки" з домовленості провели в Пекіні 14–15.04.2014 р. У Нью-Йорку 28.04.–09.05.2014 р. пройшов третій Препком – заключний перед оглядовою конференцією 2015 р. Підготовчий комітет дав чітко зрозуміти, що окреслений План дій 2010 р. частково не виконується, і шансів виконати його до назначеного терміну роботи конференції 27.04.2015 р. немає. Таким чином, попри всі гострі суперечки і проблеми, які є неодмінним результатом кожної такої оглядової "зустрічі", автор приходить до висновку, що ці форуми стали необхідним засобом підтримання фундаментальної сили ДНЯЗ, таким чином демонструючи обговорення існуючих і нагальних проблем і складових процесу переговорів із проблем нерозповсюдження.

На наш погляд, сам Договір переслідує три основні цілі: нерозповсюдження, роззброєння й контроль за мирним використанням ядерної енергії. Стаття VI ДНЯЗ зобов'язує кожного учасника Договору "в дусі доброї волі вести переговори про ефективні заходи із припинення гонки ядерних озброєнь у найближчому майбутньому та ядерному роззброєнню, а також про договір про загальне і повне роззброєння під суворим і ефективним міжнародним контролем" [4, с. 361–369]. Це єдиний у світі документ, який юридично зобов'язує скорочувати ЯОД і, в кінцевому рахунку, ліквідування всіх запасів ядерної зброї.

Отже, ДНЯЗ беззаперечно став найбільш універсальним міжнародним договором. Однак, не зважаючи на позитивні сторони Договору, у ньому є й слабкі місця, що й дотепер змушують численні комісії з питань нерозповсюдження звертати на це увагу. Так, наприклад, відкритим залишається питання заборони "виробництва" ядерної зброї. Недоліком тексту Договору, на нашу думку, є і відсутність зрозуміло висвітленої заборони надавати допомогу у виробництві ядерної зброї державам, що не є його членами з боку країн-учасниць, які володіють ядерною зброєю. Це потенційно відкриває можливості для її розповсюдження. Заплутаним є також питання держав, які розробляють ядерну зброю не проводячи відкритих випробувань, а ставлять її на бойове чергування, при цьому не засвідчуючи наявності такої зброї в арсеналі країни (як це робить Ізраїль).

Другим елементом режиму нерозповсюдження ядерної зброї, є Міжнародна агенція з атомної енергії (МАГАТЕ), створена в 1957 р. відповідно до рішення ООН від 3.12.1955 р. і є незалежною міжурядовою організацією. Статут Агенції було затверджено на установчій конференції у Нью-Йорку 23.10.1956 р., що набув чинності 29.07.1957 р. У 1971 р. Рада керівників МАГАТЕ затвердила конкретні норми та процедури системи міжнародного контролю у вигляді типової угоди про всебічні гарантії для неядерних держав.

МАГАТЕ – це єдина у світі універсальна міжнародна організація, що служить цілям мирного використання ядерної енергії. До її складу входять, як країни, що мають ядерну зброю, так і країни, що нею не володіють. Головним завданням Агенції є сприяння розвитку міжнародної співпраці в галузі мирного використання атомної енергії. Одна з головних функцій МАГАТЕ полягає в

застосуванні системи контролю (гарантій) з метою забезпечення того, щоб ядерні матеріали й обладнання, призначені для мирного застосування, не були використані у воєнних цілях. Контроль здійснюється на місці інспекторами Агенції. При цьому, МАГАТЕ є органом швидше технічним і не може давати політичної оцінки діяльності тієї чи іншої держави. Найважливіший напрям діяльності Агенції зорієнтований на забезпечення нерозповсюдження ядерної зброї. Відповідно до ДНЯЗ на МАГАТЕ покладено перевірку й контроль за виконанням обов'язків його учасників.

Таким чином, у межах міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї МАГАТЕ відіграє одну з головних ролей як у запобіганні горизонтального розповсюдження ядерної зброї, так і у сфері передачі ядерних технологій для мирного використання.

Третім елементом режиму нерозповсюдження можна назвати зони вільні від ядерної зброї (ЗВЯЗ). Уперше цю концепцію регіонального підходу до ядерного нерозповсюдження було сформульовано у 1950 рр. Із 1968 р., що ознаменувалося укладенням ДНЯЗ, ЗВЯЗ стали розглядатись як додатковий елемент до режиму ядерного нерозповсюдження. Такі зони вільні від ядерної зброї доповнюють Договір про нерозповсюдження регламентований ст. VII і попереджають одну із форм горизонтального ядерного розповсюдження, не допускаючи розгортання вже існуючих ядерних озброєнь на нових територіях. До того ж, ЗВЯЗ належать до ключових і найбільш успішних елементів режиму нерозповсюдження. Натепер існує п'ять таких зон: Латинська Америка – Договір Тлателолко (набув чинності 1968 р., налічує 33 держави-члени), Південно-Тихоокеанський регіон – Договір Раротонга (відкрито для підписання 06.08.1985 р., набув чинності 11.12.1986 р. і нараховує 13 країн), Південно-Східна Азія – Бангкокський Договір (15.12.1995 р. відкрито для підписання, із 28.03.1997 р. діючий для 10 країн регіону), Африка – Пеліндабський (11.04.1996 р. відкритий для підписання, набув чинності 15.07.2009 р. і налічує 54 держави-члени), Центральна Азія – Семіпалатинський Договір (8.09.2006 р. підписаний, 21.03.2009 р. набув чинності, охоплює п'ять центрально-азійських країн).

Четвертим елементом у сфері ядерного нерозповсюдження є багатосторонні режими експортного контролю (ЕК). ЕК – це так званий ліцензійний порядок здійснення зовнішньоекономічних операцій щодо товарів, інформації, послуг і результатів інтелектуальної діяльності, що можуть використовуватися для створення хімічної, біологічної чи ядерної зброї, засобів її доставки й інших видів озброєнь [8, с. 325, 335]. Експортний контроль – є одним із ключових інструментів попередження розповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ), і в той же час – одним із найважливіших інструментів зовнішньої політики. Така Міжнародна система експортного контролю складається з багатосторонніх неформальних договорів і угод. Це Комітет Цангера, Група ядерних постачальників, Режим контролю за ракетними технологіями, а також національні законодавства держав.

До п'ятого елементу міжнародного режиму ядерного нерозповсюдження варто віднести інші міжнародні договори, що підтримують і доповнюють завдання режиму. Так, одним із договорів, що включив у себе розкриття основ другого завдання ДНЯЗ, що базується на скороченні вертикального роззброєння – зупинці гонки озброєнь і досягненні всезагального ядерного роззброєння – став Договір про всеосяжну заборону ядерних

випробувань (ДВЗЯВ), що 24 вересня 1996 р. відкрився для підписання 71-єю державою. Натепер свої підписи під цим документом поставили більше 180 держав. Хоча цей Договір і не є непереборною перешкодою на шляху горизонтального ядерного розповсюдження, усе ж він суттєво може зменшити ризики з боку порогових держав. До того ж, очевидним є й той факт, що ДВЗЯВ досить істотно гальмуватиме гонку озброєнь, таким чином, ускладнюючи значні якісні стрибки у вдосконаленні ЯЗ і різко знижуючи вірогідність появи їхніх нових різновидів.

Таким чином, розглянуті елементи міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї дають підставу вважати, що на основі Договору про нерозповсюдження ядерної зброї сформувався комплекс взаємопов'язаних структур та окремих складових міжнародного режиму нерозповсюдження, спрямованих на обмеження горизонтального та вертикального розповсюдження ядерної зброї й контролю над передачею мирних ядерних технологій і товарів.

Висновки. Отже, проаналізувавши особливості міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, можна зробити такі висновки. Сучасний стан режиму нерозповсюдження загалом викликає стурбованість і неоднозначні оцінки. А події, що сколихнули світ наприкінці 2013 – початку 2014 рр. можуть призвести взагалі до повного знищення режиму нерозповсюдження як такого. ДНЯЗ після безумовного та безтермінового подовження у 1995 р. і ядерних випробувань, здійснених Індією й Пакистаном у 1998 р., КНДР у 2006, 2009 і 2013 рр. до того ж її подвійним виходом із Договору, остаточно втратив перспективу універсальності в існуючій формі. Наочність кризи режиму, базованого на ДНЯЗ та угодах про гарантії МАГАТЕ, також було продемонстровано політикою Іраку й Ірану.

На нашу думку, нині криза міжнародного режиму нерозповсюдження загострюється. Проголошена ще адміністрацією Дж. Буша (мол.) готовність до силових заходів із метою зупинити розповсюдження може, парадоксальним чином, стимулювати набуття ядерної зброї державами-паріями. Стає очевидним, що альтернативою у прийдешньому може стати лише більш універсальна домовленість, що включала б заборону розповсюдження існуючої та створення нової ЗМЗ і засобів їхньої доставки. На наш погляд, збереженню та зміцненню режиму нерозповсюдження ядерної зброї сприяло б виконання кількох факторів: набуття чинності ДВЗЯВ, створення нових ЗВЯЗ, надання неядерним країнам юридично зобов'язуючих гарантій безпеки, урегулювання регіональних конфліктів, зміцнення дієвості гарантій МАГАТЕ й ефективності системи ЕК з урахуванням національних інтересів усіх учасників режиму, урегулювання кризи міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї на сучасному етапі й пошук і здійснення методів за його кардинальнію трансформацією.

Список використаних джерел та літератури:

1. Krasner, S. Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables / S. Krasner // International organization. – 1982. – Vol. 36, No. 2. – Pp. 185-205.
2. Simpson, J. The Nuclear Non-Proliferation Regime and the Model for Conventional Armament Restraint / J. Simpson // Arms Transfer Limitations and Third World Security / Ed. by Thomas Ohlson. – Solna: Stockholm International Peace Research Institute, 1988. – Pp. 227-240.
3. Батюк В. Трудное партнерство. Двусторонние режимы и институты в российско-американских отношениях после окончания "холодной войны" / В. Батюк. – Москва: Прометей, 2008. – 212 с.
4. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року // Закони України: зб. док. у 16 т. – Київ: [б. в.]. – Т. 14. – С. 361-369.

5. Німчинський Р. Перебіг і підсумки VII Конференції 2005 р. з розгляду дії ДНЯЗ / Р. Німчинський // Безпека та нерозповсюдження. – 2005. – № 4. – С. 9-17.

6. Поттер У. Конференція по рассмотрению действия ДНЯО: в поисках консенсуса / У. Поттер // Ядерный контроль. – 2005. – Т. 11, № 3. – С. 95.

7. Цыганков А. Современные политические режимы: структура, типология, динамика : учеб. пособ. / А. Цыганков. – М. : Интерпракс, 1995. – 294 с.

8. Ядерное нераспространение: краткая энциклопедия / гл. ред. А. В. Хлопков. – М. : РОССПЭН, 2009. – 379 с.

References:

1. Krasner, S. D. (1982). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International organization*, 36(2), 185-205.

2. Simpson, J. (1988). The Nuclear Non-Proliferation Regime and the Model for Conventional Armament Restraint. In T. Ohlson (Ed.), *Arms*

Transfer Limitations and Third World Security. Solna: Stockholm International Peace Research Institute. Pp. 227-240.

3. Batyuk, V. (2008). Difficult Partnership. Bilateral Regimes and Institutions in the Russian-American Relations after the End of the Cold War. Moscow: Prometheus. [In Russian]

4. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1996). In *Laws of Ukraine. Volume 14*. Kyiv: [s.n.]. Pp. 361-369. [In Ukrainian]

5. Nimchynskyi, R. (2005). Progress and Results of the 7th NPT Review Conference. *Security and Non-Proliferation*, 4, 9-17. [In Ukrainian]

6. Potter, W. (2005). NPT Review Conference: Seeking Consensus. *Nuclear Control*, 11(3), 95. [In Russian]

7. Cygankov, A. (1995). Modern Political Regimes: Structure, Typology, Dynamics. Moscow: Interpraks. [In Russian]

8. Xlopkov, A. (Ed.). (2009). *Non-Proliferation of Nuclear Weapons: A Short Encyclopedia*. Moscow: Rosspen.

Надійшла до редколегії 11.08.19

V. Pavlenko, PhD in History, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROBLEM OF NON-PROLIFERATION OF NUCLEAR WEAPONS DURING AND AFTER THE COLD WAR

The process of the establishment and development of the non-proliferation of nuclear weapons regime is analyzed in the article. The author divides this process into three periods: 1) 1945-1968 – time, when all attempts to halt or slow down the proliferation process had been futile; 2) 1968-1995 – the period of the establishment and functioning of the basic principles of non-proliferation regime as a result of the conclusion of the "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons" of the 1st of July, 1968; 3) from 1995 – until nowadays, when the new threats and risks for the regime appeared. The author pays attention to the division of the states to "nuclear" and "non-nuclear" states by the Non-Proliferation Treaty after 1995, when it was prolonged to indefinite term. In author's opinion, such measures further world security and make positive changes in international relations.

The author considered the Summary Document, which became a result of few security conferences. The Summary Document names the states, that are not the members of the Non-Proliferation Treaty and contains an appeal to India, Israel and Pakistan to join the Treaty as non-nuclear states. 8th conference was being held from 3rd to 28th May, 2010. Summary of this conference contain 64 recommendations, that should have been implemented by 2015 – negligible, but still positive result.

The author claims, that NPT, despite its some weaknesses, without exaggeration became the most universal international treaty. The International Atomic Energy Agency (IAEA) – is the only international organization serving the peaceful usage of nuclear energy. Yet, this organization is not able to give a political evaluation of the activity of any state. The author is concerned of the modern condition of the non-proliferation regime and insists to find ways for the conclusion of new international agreements.

Key words: non-prliferation, nuclear weapons, NPT, international regime, disarmament, security.

UDK 94:[341.7:327.5](4-17-11)"170/171"(093.3)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2019.142.8>

I. Пана, асп.

ORCID: 0000-0003-4887-5626

Український католицький університет, Львів, Україна

"ДИПЛОМАТИЧНИЙ ФРОНТ" ПІД ЧАС ВЕЛИКОЇ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ: МІСІЯ ЮСТА ЮЛЯ ДО ПЕТРА І (1709–1711)

Тривале й активне змагання європейських держав за домінування в Балтійському регіоні призвело до Великої Північної війни, масштабного і тривалого військового конфлікту, що вплинув на тогочасні міжнародні відносини. Перебіг цієї війни був насичений не лише гучними битвами та масштабними військовими кампаніями, існував ще й "дипломатичний фронт", на якому правителі з допомогою дипломатів намагалися виграти цю війну з максимальною користю для власних держав і політичних інтересів.

Місія данського дипломата Юста Юля (1709–1711) є одним з епізодів не лише данської дипломатії під час Північної війни, але й історії тогочасних міжнародних відносин. "Щільний текст" подорожнього щоденника, написаний данським посланцем під час цієї місії, дозволяє частково уявити й реконструювати певні особливості тогочасних міжнародних відносин у Північно-Східній Європі, дізнатися про відомі події та маловідомі події, і охарактеризувати роль дипломатів у налагодженні відносин між державами та їхніми правителями.

Ключові слова: Велика Північна війна, "дипломатичний фронт", міжнародні відносини, Юст Юль, данська дипломатична місія (1709–1711), подорожній щоденник.

Кожна війна в історії людства, окрім "мілітарного", завжди мала й "дипломатичний фронт". На цьому "фронті" правителі держав, їхні радники та дипломати намагалися виграти війну або отримати вигоду за допомогою різних "засобів": договорів, таємних перемовин, захищених депеш, посольств, шпигування й ін. Велика Північна війна теж мала такий "фронт", оскільки була масштабним міжнародним конфліктом.

Історіографія Великої Північної війни свідчить про намагання дослідників різних держав зацентрувати її визначальну роль в історії становлення чи занепаду окремих держав (наприклад, Росії і Швеції) і формування нових акцентів у європейській міжнародній політиці загалом [37]. Проте в цьому масиві літератури існують

також малодосліджені теми та маловідомі джерела, які не часто стають предметом ґрунтовних досліджень.

Власне, данські "подорожні тексти" та їхнє залучення до аналізу дипломатичних аспектів Північної війни є дуже очевидною лакуною в українській історіографії, де, наприклад, фрагменти подорожнього щоденника Юста Юля переважно трактують як джерело етнографічної інформації про російські та українські землі на початку XVIII ст. [16, 20], а не як, у тому числі, "дипломатичний звіт" данського дипломата про "кулуари" та "дипломатичні фронти" Північної війни у 1709–1711 рр. Проте це цілком можна пояснити популярністю й домінуванням інших тем у цій сфері історичних досліджень (зокрема,